

Zakaspi oblastynyň döwlet atçylyk zawody

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Zakaspi oblastynyň döwlet atçylyk zawody ZAKASPI OBLASTYNYŇ DÖWLET ATÇYLYK ZAWODY

Türkmenistanyň merkezi döwlet arhiwi ägirt köp dokumental genji-hazynany özünde saklaýar. Makalada 1880-nji ýylda 1916-njy ýyla çenli ahal-teke atlarynyň ykbaly hakynda gürrüň berýän täsin arhiw materiallary bar.

Biziň ýurdumyzyň territoriýasynda Zakaspi oblastynyň döredilen we XIX asyryň ahyryndan Russiýanyň patyşa häkimiýetiniň berkarar edilen pursadyndan başlap, täze «hojaýynlar» türkmen topragynyň baýlyklaryny erjellik bilen öwrenip başladylar. Rus adamlary ölkäniň köp genji-hazynalarynyň hatarynda atyň täsin galdyryjy kuwwatyny ýüze çykardylar. Bu bedewiň Watany bolsa bir tarapdan Beurjadan, Bamydan Gyzylyarbada çenli we beýleki tarapdan bolsa Gökdepä çenlidi. Merwiň we Ashabadyň ähli

obalaryny birleşdirmek hem-de atyň bu tohumy bilen baglanyşykly zatlaryň ählisini ýüze çykarmak ýörite topara tabşyryldy. Ajaýyp bedewleriň hemmesiniň gelip çykyşyny we nesillerini gowy bilýän ýaşulular bilen geçirilen gürrüňleriň barşynda teke taýpalarynyň gadymy çapylýan atynyň heniz arap, türk we beýleki tohumlara çenli öň hem bardygyny, olaryň harby ruhda terbiýelenendigini, hiç wagt hem çalşyp bolmajak söweşjeň atdygyny bildiler. Garrylar bedewiň diňe bir ene topragy goramakdaky bitirýän hyzmaty bilen çäklemmän, eýsem onuň eýesine giden baýlyk getirýändigini-de gürrüň berdiler. Rus ekspeditorlary tohumyň şeýle häsiýetine, onuň daş keşbiniň täsin gözelligine haýran galdylar. 1894-nji ýyldaky öz hasabatynd olar şeýle ýazdylar: «*Ahal-teke atynyň uzyn, gelşikli aýaklary bar, boýy 50 werşoga çenli, hatda ondan hem ýokary (werşok – 4,45 sm). Boýny sugunyňky ýaly gelşikli, kellesi örän kiçi, gury, giň maňlaýly, gözleri uly, ýaldyraýar we güberçek; endamy näzik, hatda asuda ýagdaýda-da ähli damarlary görünýär. Biriniň endamy altyn çayylan bolsa, başga birleri kümüşsow, atlar gününň şöhlesine adaty bolmadyk gözəl görünýär*». Toparyň agzalary asyrlar boýy türkmen topragyna uýgunlaşan ahal-teke bedewleriniň iň gowy sypatlaryny nazara alyp, Zakaspi oblastynyň atçylyk zawodyny gurmagyň zerurdygy hakynda ýokary ýolbaşçylyga ýüz tutdular. Ülke eýelenmezden öň ahal-teke atlarynyň köp sanlysy pars hanlary tarapyndan satyn alnypdyr, ülke imperiýa goşulandan soň arassa tohumly ahal-teke bedewleriniň köp sanlysy Orsyýete äkidilipdir. Mundan başga-da eger alamançylyklar we goranyş uruşlary wagtynda bedew her bir türkmeňe örän zerur bolan bolsa, parahatçylykly, durnukly durmuşuň gelmegi bilen, oňa bolan zerurlyk ýatyşdy. Arassa ganly ahal-teke atlary buýsanjaň we baýlygyň nyşany hökmünde gurply hojalyklarda saklanyp galdy.

Atlary has işeňňir köpeltmek üçin Merw we Ashabad uezdleri we pristawlary boýunça göçem tohumlandyryş depolary guruldy, türkmenler oňa arassa ganly atlar bilen mugt tohumlandyrmak üçin öz gowy baýtallaryny getirip bilýärdiler. Ol ýerde nesil-tohum kitaplaryndan göçürmeler mugt berilýärdi. Tohum atlary amatly satmaga rugsat berilýärdi. Ýaş taýlary has gowy saklandygy, iýmländigi we seýisländigi üçin olaryň eýelerine sylaglar bellenilýärdi. 1896-njy ýylda Zakaspi Çapysyk jemgyýetiniň esaslandyrylmagy bilen her ýyl çapysyklar geçirilýärdi. Oňat bedewler altyn, kümüş we bürünç medallar

bilen belleniýärdi, olara uly möçberli pul sylaglaet berilýärdi.

1898-njo ýylyň 16-njy dekabrynda Köşi obasynda Zakaspi oblast tohumlandyryş athanasy açyldy. Ilkinji dört ahal-teke taýy 2.000 manada satyn alyndy. Şol wagtlar bu uly puldy.

* * *

1915-nji ýylda Içeri işler ministrligi boýunça teke atlaryny Zakaspi oblastynyň çäklerinden daşyna çykarmagy gadagan edýän kanun çykdy. Şeýle häsiýetdäki islendik synanyşyklaryň pugta öňi alyndy.

1915-nji ýylyň 28-nji martynda Persiýa äkitmek üçin örän täze, boş araba tirkelen 5 at Howdan zastawasyna getirildi. Zastawany dolandyryjy arabaçylara atlary yzyna – Ashabada sürmegi buýurdy, ýöne parslar gitmän, ýerli kerwensarayıda galdylar, atlary Kurtu-Suwda boşatdylar we gizlin, aýlawly ýol bilen Persiýa iberdiler. Ol şol bada Howdan gümrükhanasynyň dolandyryjysynyň buýrugy bilen agtaryldy hem-de arabaçylaryň biriniň zyndandan Dadaşy ugratdylar. Bir günden soň ol atlaryň bäsisini-de zastawa getirdi we öz ýoldaşlarynyň atlary taşlap Kuçanda gizlenendiklerini düşündirdi.

Aşakdaky ýaly täsin ýagdaýlar hem bolup geçdi:

Owganystanyň raýaty Myrat Ali Mämmedow Owganystandan 70 ata ýükläp Pendi gümrükhanasyna paç tölände bolsa, atlaryň hem bellige alnandygyna garamazdan, yzyna gitmekçi bolanda birtopar kösençlikler bilen ýüzbe-ýüz boldy. Owganlyny öz atlaryny teke tohumly ata çalşan bolaymasyn diýip güman eden Pendi gümrükhanasy bilen Ashabad gümrükhanasynyň arasyndaky hat alyşmalar 1915-nji ýylyň oktýabryndan dekabry aralygyna çenli dowam etdi. Ahyrsoňy söwdagär goýberildi.

* * *

Ştabs-kapitan Mihaýlowyň raportyndan

Durun pristawlygy

«Biz türkmenleriň parahatçylykly durmuşynyň 15 ýylynyň içinde «ýaby» diýlen Hywa atynyň teke tohumly aty gysyp çykarandygyny

we onuň atşynaslarda we baý adamlarda baýlyk hökmünde çäklendirilen sanda galandygyny görýäris. Meniň pikirimçe, diňe Türkmen Atly Diwizionynyň we onuň jigitleriniň tagallasy bilen teke atlaryny köpeltmek entek togtadylmandyr».

1890-njy ýyl.

* * *

Zakaspi oblastynyň naçalnigine berlen habardan

1895-nji ýylyň 24-nji noýabry

577 sanly buýruga laýyklykda her bir obada bar bolan tohum taýlarynyň we baýtallarynyň sany hakda Ashabad uezdi boýunça toplanan maglumatlary ibermegi makul bildim. Uezdde arassa ganly tohum taýlarynyň biri Türkmen Diwizionynyň ofiseri Garry Serdar Mämmetguly Serdarowa, ikinjisi bolsa Gagşal obasynda ýaşayan Döwletýar Baýmyradowa degişli.

Ashabad uezdiniň naçalnigi.: Gol.

* * *

Zakaspi oblastynyň kanselýariýasynyň hökümdary Onuň Alyhezreti A.A.Ýezerja

Merhemetli hökümdar!

Höwesjeň tekelere öz bedewlerinde bagtyny synap görmäge ýardam etmek haýyşy bilen şu ýylyň 1-nji oktýabryndaky at çapysyklar hakynda Samarkandyň çapysyk jemgyýetiniň bir nusgalygyny Size iberýärim. Olaryn arasynda hakykatdan-da mynasyp atlar bolup, olaryň eýeleri ýol üçin çykdaýlaryny gaýgymazlar.

[i]1900-njy ýylyň 20-nji awgusty.: Gol.

* * *

Birýaşar bedewlere baýrak bermek aktyndan

«48 bedewden 14-sine baýrak berildi.

I baýrak – 40 manat çal taý, boýy 1,65 sm, eýesi teke. Ashabad uýezdiniň Ýasmansalyk obasyndan Atabaýram Sagatow, taýyna 400 manat nyrh kesýär.

II baýrak – 30 manat altyn öwüşginli baýtal, boýy 1,62 sm, Ashabad uezdiniň Gökje obasyndan teke Nyýaz Aly Baýram Alyýewe degişli».

1901-nji ýyl.

* * *

Türküstanyň General-Gubernatorynyň kanselýariýasy. 1916-njy ýyl.

Ýygnak Türküstanda atçylygy ösdürmäge, ahal-teke atynyň arassa gündogar ganyny saklamaga aýratyn möhüm ähmiýet berdi. Döwlet atçylyk zawodynyň Baş uprawleniýesiniň üstüne ahal-teke atynyň biriniň hem ýitip gitmegine ýol bermän, bu tohumdakylaryň (taýlary we baýtallary) ählisini gaýra goýmazdan satyn almak borjy ýüklenýär diýip hasap edýäris.

Türküstanyň General Gubernatory.: Gol.

* * *

Petrogradyň Baş ştabynyň Harby ministriniň buýrugy

1916-njy ýylyň 30-njy iýuny

«4 ýaşdan 15 ýaşa çenli arassa ganly ähli ahal-teke atlary goşuna iberilmeli däldir.

Umuman, şu tohumdan bolan ähli atlar Döwlet atçylyk zawodyny ösdürmek maksady bilen saklanylmalydyr.

Gol: Harby işler ministri».

Şu dokumente Zakaspi oblastynyň ahal-teke tohumyndan bolan atlarynyň 627-siniň atma-at spisogy goşulypdyr.

Nina GÝULUMÝAN,

Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwi. Taryhy makalalar